

Nestabilita

doc. PhDr. Ivan Mucha, CSc.

Fakulta právnická Západočeské univerzity v Plzni

Abstrakt: Článek se zabývá vývojem moderní západní společnosti, který ovlivnil formování světové civilizace. V článku je poukázáno na to, že prosazování kulturního vzorce Západu neprobíhalo snadno. Nestabilita jako stav současné civilizace je poznamenána ztrátou víry v jednotný smysl lidského života, individuálního i společenského, politického, ekonomického, který byl samozřejmostí na počátku formování moderní společnosti. To se projevuje ve všech institucích moderní civilizace rizikové společnosti.

Abstract: The article deals with the developments in modern western society that have influenced the formation of the world civilisation. It points out that the promotion of western cultural patterns was uneasy. Instability as the state of the contemporary civilisation is marked by the loss of faith in coherent meaning of human life, both individual and social, political, economic, a natural feature at the beginnings of the formation of modern societies. This affects all institutions of modern civilisation as the risk-society.

Klíčová slova: nestabilita, sociologie, kulturní vzorec, Okcident

Keywords: instability, sociology, cultural pattern, Occident

Procesy změn v současné vysoce vyspělé technické civilizaci oslabují význam velkých idejí a role autorit myšlení. Je to způsobeno také tím, že pojmy a kategorie myšlení neodpovídají skutečnosti, nenacházejí dostatečně přesvědčivé formulace k postižení toho, co se v reálném světě odehrává. Je to dáno také tím, že tyto myšlenkové konstrukty se opírají o zkušenost z jiného období již minulé fáze vývoje lidské civilizace. Formy vědění minulosti byly chápány jako prostředek k pochopení či porozumění reálnému světu sociální skutečnosti. Luhmann o nich mluví jako o staroevropských pojmech.¹

Vývoj moderní společnosti Západu podstatně ovlivnil formování světové civilizace. Uskutečňoval se na základě konsensu o významu kategorií a pojmů filosofického, politického, ekonomického, právního myšlení nejvyspělejších, nejrozvinutějších zemí. Vzdělání mělo zásadní význam a bylo považováno za univerzální prostředek k prosazování myšlenky pokroku a směřování k vytvoření společnosti, která by byla ideální v tom smyslu, že by v ní každý mohl nalézt uplatnění a uskutečnit své představy o štěstí a naplněném životě. Předpokladem k tomu bylo přesvědčení o pravdivém poznání a správném jednání na jeho základě. Pravdivé poznání sociální skutečnosti vyjádřené v jednotném systému logicky uspořádaných pojmů politického, ekonomického a právního myšlení modernity se zdálo být nezviklatelné. Zdálo se, že nic nemůže ohrozit optimální vyhlídky realizace velkých idejí autorit okcidentálního myšlení.

Realizace tohoto záměru však nebyla taková, jaké bylo očekávání. Prosazování kulturního vzorce Západu neprobíhalo snadno. Nezamýšlené důsledky při jeho realizaci vyvolávaly nepředvídatelné reakce. Procesy změn postupně narušovaly představu o možnosti regulovat a kontrolovat vývoj v duchu velkých idejí. Vznikaly sice institucionalizované mechanismy kontroly a regulace vývoje, které se však častěji než idejemi řídily logikou vlastního vývoje. Ideje v institucionalizované podobě, tedy proměněné v organizačně uzavřené systémy jednání, začínaly žít vlastním samostatným životem. Do procesů vývoje a změn tak vstupovaly postupy, v nichž spíše než ideový základ bylo sebeuchování a autonomie vývoje administrativně správních celků. Samovývoj postupně se vydělujících segmentů sociálních vztahů a struktur administrativně správních celků vytvářel novou situaci.

Z logiky aplikace staroevropských pojmů vyplývá základní požadavek udržování či posilování stability společnosti, společenského systému jako jednotného celku. Vše, co narušuje předpokládaný optimální stav udržení řádu ve společnosti, má být odstraněno. Tento požadavek má své racionální opodstatnění odkazující k předpokládanému přesvědčení o zásadním významu myšleného světa idejí, shody ideového, pojmového, kategoriálního schématu, v němž je zachycena skutečnost, jsou jím popsány základní předpoklady soužití a možných změn. To odpovídá i možnosti myšlenkově, racionálně řídit a určovat budoucí fáze vývoje společnosti.

V důsledku postupné demokratizace vývoje moderní společnosti sehrávají významnou úlohu témata konsensu, konsensuálního jednání a tolerance. Jejich význam je založen na přijetí myšlenky zásadního

¹ Luhmann na toto téma přednášel v rámci série přednášek věnovaných otázkám přežití lidstva na konci 20. století pořádaných vídeňskou radnicí. N. Luhmann (1996).

významu jasně definovaných norem a zákonů, jimž je třeba se adaptovat, přizpůsobit a které také stanoví rámec možné komunikace. Komunikace pak probíhá v regulované podobě normativních požadavků. To, co je důležité pro nalezení smyslu komunikace, vychází z diskusí, argumentace, která předpokládá možnost nalezení shody, dohody, domluvy. Konsensus je tedy výsledkem připravenosti přijmout v názorové konfrontaci to nejlepší řešení. Vše je podepřeno přesvědčením o oprávněnosti platného systému norem, jimiž se řídí život společnosti, ekonomický, právní, politický, v nichž jsou závažná témata komunikována.

Otevřený systém demokratické společnosti počítá s tím, že postupně přibývá názorových střetů, že není možné předpokládat pasivní přijetí jediného možného výkladu idejí, o něž se systém opírá. Tím spíše, že postupně změny životních podmínek, historického vývoje, válečných konfliktů, přírodních katastrof si vynucují zaujetí postoje, který nemusí být shodný. Nicméně jako určující zůstává přesvědčení, že je možné ve vzájemné interakci dospět ke sladění názorů. To se děje na základě respektu k jiným názorům, na základě tolerance. Ta je podmíněna i celou řadou jiných vlastností, jako například slušností, schopností pro férovost či přitakání lepším názorům druhých. Tolerance, jako téma zvažované a připomínané v moderní společnosti demokratického typu, musí být respektována beze zbytku. To vyplývá nejen z ducha staroevropských pojmů, ale také z přesvědčení o možnosti uskutečňování vyšších, dokonalejších a lepších forem života.

Posilování stability sociálního systému moderní společnosti opírající se o jediný správný vzorec chování, o jednu dominantní ideu skrývá v sobě nebezpečí směřování k totalitarismu. V rané fázi vývoje velkých civilizací byl sice prosazován velmi jednoduchý vzorec jednání, ale později se to změnilo. Také kulturní vzorec Západu, postupně se projevující demokratizací otevřeného systému, narazil na své hranice.

Značná flexibilita systému moderní společnosti jako demokratického otevřeného systému se opírá o možnost neustálého zdokonalování podmínek života efektivním překonáváním překážek. To se po určitou dobu skutečně dařilo. Bylo to spojeno se spoléháním na organizačně-manažerské a technicko-administrativní řešení problémů, což umožňovalo relativně uspokojivý vývoj. Bylo to dáno i nesrovnatelně menší komplexitou podmínek sociálního života, než jak je tomu dnes. Narůstající komplexita, stoupající počet informací, rozvoj médií a komunikace, nástup nových technologií, elektronických médií a řada dalších faktorů brání jednoduchému podřízení nových skutečností nějaké jedné dominantní centrální ideji.

Konfrontace s měnícími se podmínkami sociálního světa nahlížená ve svých počátcích také jako krize hodnot, hodnotového vzorce chování, má dnes výrazně

jinou podobu. Ideový, myšlenkový základ kulturního vzorce moderní společnosti, kapitalismu i socialismu, je ve svém základním určení výrazem historicko-spoolečenského vývoje Okcidentu a kontinuity aplikace staroevropských pojmů. Zmiňovaná krize hodnot je dnes vyjádřena spíše v pojmu krize legitimacy, tedy oprávněnosti univerzálního významu kategorií myšlení ve staroevropských pojmech.

I společnosti demokratické, v nejširším slova smyslu usilující o stabilitu, hrozí, že se dostane do situace přijetí takových postupů k odstranění krizového stavu, že sklouznou k totalitarismu. Čím více přibývá situací, které jsou mimo kontrolu, tím stoupá nebezpečí nepřiměřeného zásahu. Myšlení Okcidentu, víra v pravdivost velkých idejí není pouze něčím, co by stálo mimo realitu, ale naopak podstatně určilo podobu institucionalizovaného světa moderní civilizace.

Přesvědčení o dominanci kulturního vzorce Okcidentu se opíralo o legitimitu zakotvenou zpočátku pevně v náboženství. S kritikou náboženství, sekularizací a postupnou autonomizací a diferencováním, vyčleňováním ekonomické, politické, právní a dalších oblastí sociálního světa, se otázka legitimacy dostávala do stále vágnější podoby. Náboženský základ legitimacy kulturního vzorce Okcidentu se proměňoval v ideologizované podobě zájmů filosoficko-politických, národních, nacionalistických, ekonomicko-politických. Podstatné v této souvislosti je to, že bylo požadováno posílení stability společnosti, sociálního systému, celku, jako by se jednalo o organismus. Hodnotový, kulturně-historický základ moderní společnosti, legitimizační opatření hodnotové orientace byla zdůvodňována i vírou ve vědu a pokrok. Stále větší pozornost vzhledem k měnícím se podmínkám sociálního života byla věnována tomu, jak tento vývoj udržet v určitých mezích v určitém rámci.

Posilování stability systému vedlo k posilování mocensko-politických i organizačně-manažerských postupů při formování sociálních vztahů a sociální struktury. Ideál stability, udržitelnosti vývoje, tedy jeho regulace a kontroly, se zdá být s ohledem na současný stav neudržitelný. Dosavadní pokusy reformovat či vyřešit krizový stav globální společnosti i způsob debaty, diskursu témat jsou ohroženy tím, že se stále více ukazuje omezenost schémat myšlení o světě, o sociálním světě zakletých ve staroevropských pojmech. Ukazuje se také, že představa o společnosti jako organismu či systému i v pojetí teorií otevřeného systému schopného poučit se z chyb, připraveného řešit krize uspokojivým způsobem, je neudržitelná. Jejím předpokladem je představa o efektivitě zásahů z jakéhosi mocenského či intelektuálního centra, v kontextu zásad myšlení ve staroevropských pojmech.

Proti často zmiňovanému požadavku stability jako předpokladu optimálního stavu společnosti, který

těžko odolává tendencím k totalitarismu, se v dnešní době vyvíjejí techniky vyrovnávání se s převládající nestabilitou. Nestabilita se projevuje s ohledem na chování systému vůči svému okolí tím, že narůstá počet prvků, které nemohou být zahrnuty do systému, a které ani v případě otevřeného systému se nijak nepodílejí na jeho dalším trvání. Je obtížné zachovat pevnou stabilní strukturu vztahů, stejně tak jako udržet kontinuitu vývoje společnosti předpokládanou ve starších pojetích sociální evoluce.

To, co výrazně vstupuje do života současné společnosti, je v systémové teorii označováno jako kontingence. Význam tohoto pojmu se nekryje přímo s pojmem náhody, ale spíše mu odpovídá termín nahodilosti či neočekávané události, která vytváří novou situaci, nové problémy neřešitelné tradovanými formami jednání a které zároveň nemohou být zcela opomíjeny. Kontingentní situace se samy stávají impulsem ke změnám. Vyvolávají nutnost nalézání řešení s využitím materiálního i intelektuálního potenciálu, jímž společnost momentálně disponuje, ale jiným než dosud osvědčeným způsobem. Způsoby řešení se opírají o obrovský potenciál nashromážděný vývojem technologií, opírající se také o bohatou tradici experimentu.

Důsledkem nových situací vyvolaných působením kontingence je posílení nového postoje ke světu, v němž dominuje připravenost ke změnám. V obecném smyslu se jedná o posílení vědomí příchodu toho, co je nové a jiné. Přibývání, mnohost nastávajících kontingentních situací obrací pozornost ke konkrétním problémům a odsouvá poněkud stranou do pozadí otázky příliš obecné, abstraktně formulované pojmy kulturně hodnotově stanovených cílů a účelů lidského jednání. V sociálním světě se to projevuje postupnou asymetrií původně komplementárního spojení normativně právní a hodnotově kulturní roviny.

Z hlediska sociologické teorie systému podle nového paradigmatu autopoietického systému² se kontingence dotýká a zasahuje i přímo do diferenciaci a autonomizace aktivit a činností, individuálních i institucionálních, jejichž postupné prosazování je možné sledovat od počátku novověku. V současné době se však projevuje způsobem, který neumožňuje jejich výklad starší argumentací v duchu úvah o uzavřených a otevřených systémech.

Nestabilita je reálným stavem současné společnosti, jehož příčinou je stoupající komplexita, složitost a amplifikace, zasahující do vývoje všech oblastí sociálního života. Kromě toho je také důsledkem

zmenšující se možnosti redukovat vývoj civilizace na několik základních a jednoduchých principů. Diferenciace společnosti probíhá spontánně, neredukovatelně a její popis si vyžaduje nový přístup odlišný od důvěry v možnost jednoznačně efektivního uplatnění mocenských, politických či právních prostředků, jimiž současná civilizace disponuje.

Tento stav se odráží i v dnešní rezignaci sociologie při pokusech o vytvoření velké teorie, tedy jakéhosi celostního pohledu na soudobou společnost. Je to patrné i na marných pokusech celostního pojetí člověka a společnosti v tradičních koncepcích antropologie a sociologie, které se opíraly o definice podstaty, ideje člověka a podstaty, ideje společnosti. Základem tohoto přístupu bylo přesvědčení o možnosti uskutečnit ideu, vytvořit takový sociální svět, v němž by byl realizován smysl dějin i lidské existence, předem definovaný.

V současné sociologii se novým způsobem zabývá otázkou nestability systémová teorie. Nepovažuje nestabilitu za negativní stav, který má být nahrazen stabilitou. Nestabilita je normálním stavem společnosti, která vybízí k neustálým aktivním, kreativním a formativním postupům, operacím, jež jsou zároveň přímo základem evoluce systému společnosti. V sociologické teorii systému Niklase Luhmanna se o diferenciaci mluví v jejích třech základních podobách, odpovídajících třem fázím vývoje lidské civilizace od archaické společnosti segmentárně diferencované přes stratifikačně diferencovanou až po funkcionálně diferencovanou společnost současnou. Stabilita jako zásadní požadavek je v archaické, segmentárně diferencované společnosti zajišťována posilováním integrity, soudržnosti relativně malých komunit, pospolitostí stále ohrožovaných svým okolím. V druhém typu sociální diferenciaci, společnosti stratifikačně diferencovaného systému, hierarchicky uspořádaného, je otázka stability zajišťována přijetím hodnotového vzorce kultury. Hodnotový vzorec kultury odpovídá celkovému obrazu hierarchicky uspořádaného světa, v němž je legitimizována i sociální nerovnost.

Současná funkcionálně diferencovaná společnost není uspořádána hierarchicky, tudíž sociální nerovnost není přímo závislá na rozdělování, distribuci moci z jednoho dominantního principu, tak jak je tomu ve stratifikačně diferencované společnosti.

Vývoj společnosti popisovaný v systémové teorii probíhá jako postupné vydělování jednotlivých subsystemů hospodářství, politiky, práva a dalších, jejichž další trvání závisí na způsobu, jakým řeší problémy, před které jsou postaveny. Narůstající komplexita si vynucuje operace redukce komplexity jako důsledek řešení problémů. V soudobé společnosti přibývá problémů, které jsou neřešitelné. Luhmann říká, že je stále více problémů, které nelze řešit v současné době prostředky ani technickými, vědeckými či materiálními,

² Pojem autopoiesis byl původně použit biologií Maturanou a Varelou zabývajícími se porozuměním organizací živé bytosti a fungováním nervového systému a současně jejich přesahem do oblasti společenské existence člověka. H. R. Maturana, F. J. Varela (2016).

kteří jsou momentálně k dispozici. Moderní společnost je v ohrožení a její přežití je závislé na řešení řešitelných problémů. Právě kontinuita řešení různých problémů v různých systémech podle požadavků jim stanovených je také způsobem, jímž se uskutečňuje evoluce společnosti. Nestabilita funkcionálně diferencované společnosti soudobé civilizace není důsledkem špatné či nijaké realizace idejí řádu a stability, ale je vyvolána nahodilými, kontingentními událostmi, které ze své povahy brání možnosti absolutních řešení. Nestabilita může být analyzována také jako neustálá připravenost ke změnám.

Z jiného pohledu je posuzována situace člověka v současném světě v kategoriích atomizace, individualizace, případně lokalizace vědění. To je důsledek rozšíření studií, výzkumů každodenního života v různých regionech světa, popisem antropologických či etnologických pojmů, zaměřením na konkrétní podmínky sociálního života. Zatímco systémové teorie si ve svém výkladu všímají procesů samovývoje systému společnosti, realizace systémové racionality, vyčleňování funkčních systémů ekonomiky, politiky, práva, náboženství, vzdělání, pak antropologicko-etnologické či fenomenologické studie se zaměřují na různé formy každodenního života.

Nestabilita jako stav současné civilizace je poznamenána ztrátou víry v jednotný smysl lidského života, individuálního i společenského, politického, ekonomického, který byl samozřejmostí na počátku formování moderní společnosti. To se projevuje ve všech institucích moderní civilizace rizikové společnosti.

LITERATURA:

- BAUMANN, Z. *Moderne und Ambivalenz*. Hamburk: Junis Verlag, 2005.
- HABERMAS, J. *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha: FILOSOFIA, 2000.
- LUHMANN, N. *Gesellschaftsstruktur und Semantik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1980.
- LUHMANN, N. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.
- LUHMANN, N. *Die neuzeitlichen Wissenschaften und Phaenomenologie*. Wien: PicusVerlag, 1996.
- MATURANA, H. R., VARELA, F. J. *Strom života*. Praha: Portál, 2016.
- MARTUCCELLI, D. *Sociologie modernity*. Brno: CDK, 2008.
- POPPER, K. R. *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha: Oikoymenth, 1994.
- PREISNER, R. *Trialogy o toleranci, skutečné skutečnosti a Evropě*. Praha: Cherm, 2016.